

31. Birleşik isimlerde vurgu

Muzaffer MALKOÇ¹

APA: Malkoç, M. (2022). Birleşik isimlerde vurgu. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (31), 523-531. DOI: 10.29000/rumelide.1221903.

Öz

İki veya daha fazla ismin aralarında bir çekim eki olmaksızın bir araya gelerek bir nesneye ad oluşturan birleşiklere birleşik isim denir. Morfolojik olarak birleşik isimler çok çeşitli yapılardan oluşurlar ve yapılarına göre vurguları da değişir. Yani bir kelimenin belirli bir hecesine yapılan baskı birleşik ismin morfolojik yapısına göre sabit değil, değişkendir. Belirtili birleşik isimler farklı yapılarda oluşmasına rağmen vurgu genel olarak belirten üzerinde bulunur: *taş fırın*, *çayevi* gibi. Kaynaşmış birleşik isimlerde ise vurgu birleşik ismin morfolojik yapısına göre değişir. İyice kaynaşmış birleşik isimlerde mesela *karabaş*, *hanmeli* gibi birleşiklerde vurgu yalın isimlerde olduğu gibi son hece üzerindedir. Bu gruba ait olan kaynaşmış birleşik isimlerde mesela *sırtkara*, *baştankara*, *günebakan* gibi isimlerde vurguyu iki isim arasındaki ek alır. Belirtisiz birleşik isimler de farklı yapılardan oluşurlar. Bitişik yazılan belirtisiz birleşik isimlerde vurgu öbeğin son hecesindedir, *alışveriş*, *demirbaş* sözcüklerinde olduğu gibi. Ayrı yazılan belirtisiz birleşik isimlerde mesela *şair yazar* (Sezai Karakoç), *fen edebiyat* (fakóltesi) gibi birleşiklerde ise vurgu her iki kelimenin kendi vurgusu olur. Bir de ayrı yazıldığında bir cümle statüsünde olan kalıplaşmış birleşik isimler vardır, mesela *kuşkonmaz*, *gündöndü*, *imambayıldı* gibi. Bu birleşik isimlerde vurgu öbeğin ikinci unsurunun son hecesindedir. Böyle birleşik isimler ayrı yazıldığında ise vurgu ilk unsur üzerinde olur, mesela *kuş konmaz*, *gün döndü*, *imam bayıldı* gibi.

Anahtar kelimeler: Birleşik isim, vurgu, belirtili birleşik isim, belirtisiz birleşik isim.

Accent in the compound nouns

Abstract

Compounds that form a name for an object by combining two or more nouns without an inflectional suffix are called compound nouns. Morphologically, compound nouns consist of a wide variety of structures and their accent varies according to their structure. Although the determinative compound nouns also occur in different structures, the accent is generally on the first element of the word: *taş fırın* 'stone oven', *çayevi* 'tea house'. In fused compounds, the accent changes according to the structure of the compound noun. In compound nouns that are well fused, such as *karabaş* 'sheep dog', *hanmeli* 'honeysuckle', the accent is on the last syllable, as in plain nouns. In the fused nouns belonging to this group, for example, the suffix between the two nouns takes the accent in the nouns such as *sırtkara* 'bluefish', *günebakan* 'sunflower' and *baştankara* 'tit'. In copulative compound nouns written adjacent, the accent falls on the last syllable of the phrase, as in the word *alışveriş* 'shopping'. In the copulative compounds that are written separately, such as *şair yazar* 'poet-author', both words carry their own accent. There are also stereotypical compounds that are a sentence when written separately, such as *kuşkonmaz* 'asparagus', *gündöndü* 'sunflower', *imambayıldı* 'food with

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakóltesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, muzaffer.malkoc@web.de, 0000-0002-4443-413X [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 23.09.2022-kabul tarihi: 20.12.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1221903]

aubergine'. In these compounds, the accent falls on the last syllable of the second element of the phrase. When such compounds are written separately, the accent is on the first element, for example, *kuş konmaz* 'the bird does not land', *gün döndü* 'the day has turned', 'imam bayıldı', 'the imam fainted'.

Keywords: Compound nouns, accent, determinative compounds, copulative compounds.

1. Giriş

Vurgu, kullandığımız kaynaklarda çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Ergin (1981, s. 103)'in ifadesiyle "vurgu bir kelimedede diğerlerinden kuvvetli bir şekilde çıkarılan hece üzerindeki baskıdır." Bu bağlamda Türkçe "hafif vurgulu bir dildir" (Ergin, 1981, s. 103). Öyle ki "vurgulu ve vurgusuz heceler arasında fazla bir kuvvet farkı yoktur" (Ergin, 1981, s. 103). Bu, şu demektir: Hafif vurgulu bir dil olan Türkçede vurgulu ve vurgusuz hece birçok kelimedede ayırt edilemeyebilir. Bununla birlikte genel olarak "Türkçe kelimelerde çoklukla son hece vurgulu olur" (Banguoğlu, 1986, s. 82). Fakat sözcük ek aldığı zaman ise vurgu onun üzerine kayar: "Ekleme sırasında hemen bütün üretim ekleri ve çekim eklerinin çoğu, fazla hece teşkil ediyorlarsa tabanın son hecesinde bulunan vurguyu kendi kurdukları heceler üzerine çekerek kelime sonuna doğru yürütürler" (Banguoğlu, 1986, s. 84). Vurgu genellikle kelimedeki vokal üzerinde olur. Be sebeple çalışmamızda, kelimelerdeki vurgulu vokaller kalın yazılarak belirtilmiştir.

(1)

a) *saman*

b) *samanlık*

c) *samanlıklar*

d) *samanlıkları*

e) *samanlıklarında*

Banguoğlu (1986, s. 84): "Ancak vurgu tabanın son hecesinde değilse bu ekler vurguyu üzerine çekemezler." Lewis (2000, s. 36) de aynı noktaya işaret ederek aşağıdaki örnekleri vermiştir:

(2)

a) *teyze*

b) *teyzeniz*

c) *teyzenize*

Bu sözcüklerde görüldüğü gibi Türkçede vurgunun yeri sabit değil, değişkendir. Birleşik isimlere gelince birleşik kelimelerde vurgu konusu dil bilimi araştırmalarında hemen hemen hiç işlenmemiştir. Bu konuda en kapsamlı araştırmayı Demircan (1977) yapmıştır. Demircan (1977), özellikle kelime gruplarındaki vurgu ile birleşik isimlerde vurguyu mukayese ederek açıklamaya çalışmıştır. Fakat Demircan'ın bu çalışmasında birleşik isimler tasnif edilerek sistematik bir araştırma yapılmamıştır. Öyle ki birleşik kelime çoğu kez isim tamlamasıyla karıştırılmıştır. Demircan (1977, s. 265) *çocuk oyuncuğu*

kelimesi için “çocuk + oyuncak [...] anlamıyla bir tamlama, kolay iş anlamıyla da bir birleşik sözcüktür” tanımını yapmaktadır. Hâlbuki Ergin (1981, s. 382) anlam gözetmeksizin *su yolu, masa ayağı, kuş kafesi* gibi sözcükler için “hep birleşik isim durumundadırlar” ifadesini kullanmaktadır. Buna göre *çocuk oyuncuğu* her durumda bir birleşik isimdir. İşte bu sebeple biz bu araştırmamızda önce Türkçede birleşik ismin tanımını yapıp, birleşik isimleri tasnif ederek birleşik isimlerde vurgu konusunu ele alacağız.

2. Birleşik isimlerin tanımı, tasnifi ve vurgusu

Birleşik isimlerin tasnifine geçmeden önce birleşik ismin tanımını kısaca özetleyelim. Zira Türkçe dil bilgisi kitapları (Korkmaz, 2009; Ediskun, 1996; Ergin, 1981; Gencan, 1979) incelendiği zaman birleşik isme istinaden çelişkili tanımların yapıldığını görülmektedir. Bu tanımlardan günümüzde en çok kabul gören birleşik isim tanımını ise Ergin (1981) şu şekilde yapmıştır:

“Birleşik isim bir nesnenin ismi olmak üzere yan yana gelen birden fazla ismin meydana getirdiği kelime grubudur. Bir nesnenin çok defa tek tek de adı olan isimler aynı nesneyi karşılamak, aynı nesneye beraber ad olmak için doğrudan doğruya, eksiz olarak yan yana gelir ve birleşik isim yaparlar” (Ergin, 1981, s. 385).

Bu tanıma göre en az iki isim arasına herhangi bir çekim eki girmeksizin yapılan birleşikler, birleşik isim sayılır ve iki unsurdan oluşur. İkinci unsur, birleşimin başıdır.² Genel Türkçe dil bilgisi kitaplarımızın birçoğunda birleşik isimler, kelime grupları veya öbekleri adı altında ele alınarak vurgu konusu işlenmiştir (Ergin, 1981, s. 374; Banguoğlu, 1986, s. 87). Biz bu çalışmamızda Türkçede birleşik isimleri üç gruba ayırarak birleşik isimlerde vurguyu şu şekilde ele alacağız:

1. Grup:

Belirtili birleşik isimler:

Türkçede belirtili birleşik isimler iki unsurdan oluşmaktadır: Birinci unsur belirten, ikinci unsur ise belirtilendir (bz. Malkoç, 2018). Morfolojik olarak da belirtili birleşik isimler çeşitli yapılardan oluşur. Hem bitişik hem de ayrı yazılan belirtili birleşik isimler vardır. Birleşik isimlerde vurguya gelince genel olarak belirtili birleşik isimlerde ilk unsur, ikinci unsuru niteler ve vurgu ilk unsurun üzerinde bulunur: “Belirtme öbeklerinde vurgulu hece hemen daima belirtenin vurgulu hecesidir” (Banguoğlu, 1986, s. 87). Burada Kolcu daha açık bir ifade kullanmaktadır: “Birleşik kelimelerde vurgu çoğu kez belirten üzerindedir” (Kolcu, 2010, s. 68). Esasen hemen hemen bütün kaynaklarda belirtili birleşik isimler için bu ifade kullanılmaktadır. Yani bir birleşik isim olan (3) *buğday ekmek* anlam bakımından buğday unundan yapılmış bir ekmek anlamına gelmektedir, yani ilk unsur ikinci unsuru nitelemektedir. Buna göre vurgu ilk unsur olan *buğday* sözcüğünün ikinci hecesi olan *-day* üzerindedir. Belirtili birleşik isimlerdeki vurgu sıfat tamlamalarındaki vurgu ile aynıdır. Mesela *buğday* sözcüğü yerine *beyaz* sözcüğünü kullanırsak, yani *beyaz ekmek* gibi bir isim tamlaması -biz buna isim grubu diyoruz-meydana gelir. Bu isim grubunda da vurgu ilk unsur olan *beyaz* sözcüğü üzerindedir:

(4) *beyaz ekmek*

Bu kelime grubunda ilk unsur bir sıfat olup ikinci unsuru nitelemektedir. Anlam olarak beyaz undan yapılmış bir ekmek anlamını taşır, fakat böyle bir yapı birleşik isim sayılmaz.

² Türkçede birleşik isimlerin yapısı ve özellikleri için bkz. Malkoç, 2018.

Belirtili birleşik isimlerde morfolojik olarak ikinci unsur iyelik eki de alabilir:

(5) *mutfak dolabı*

Kelimenin morfolojik yapısı {mutfak} + {dolab} {ı} şeklindedir. Anlamı ise mutfak aletlerinin yerleştirilmesi için yapılmış özel dolaptır. Bu anlamda ilk unsur ikinci unsuru nitelemekte ve vurguyu üzerine çekmektedir. Yani vurgu (3)'te olduğu gibi ilk unsurun ikinci hecesindedir.

Belirtili birleşik isimler her zaman ayrı yazılmaz, bitişik yazılan birçok birleşik isim mevcuttur:

(6) *çayevi*

Bu birleşik isim morfolojik olarak {çay}+{ev}{i} yapıdan oluşmaktadır. Anlamı ise içerisinde çay kahve vb. içeceklerin hazırlandığı ve içildiği yer demektir. Tek bir kelime olmasına rağmen vurgu tek kelimelerde olduğu gibi son heceye doğru yürür. Bu kelime belirtili birleşik isim olduğu için vurgu belirten üzerindedir, yani vurgu *çay* sözcüğü üzerindedir.

Belirtili bileşikler sadece [isim]+[isim] yapısından oluşmaz, [isim]+[sıfat] yapısından oluşan belirtili sıfatlar da mevcuttur:

(7) *sütbeyaz*

Bir isim ve bir sıfattan oluşan bu birleşik sıfat süt gibi beyaz anlamında olan bir sıfattır ve vurgu belirten üzerinde bulunur.

Belirtili birleşik isimlerden sayılan ikinci bir alt grup olan birleşik kelimeler vardır. Şimdi bu gruba giren birleşik isimlerde vurguyu inceleyelim.

2. Grup:

Kalıplaşmış (veya kaynaşmış) birleşik isimler:

Bu gruba giren birleşik isimler bir nesnenin, bir insanın, bir bitkinin veya bir hayvanın özelliğini taşır, fakat nesnenin, insanın veya hayvanın adı kelimedeki zikredilmez, sadece ona bir isnat vardır. Korkmaz'ın ifadesiyle: "Birçok bitki, çiçek, eşya, âlet ve nesne adları ile bir kısım yer adları bu yolla yapılırlar" (Korkmaz, 2009, s. 137). Bu gruba giren birleşik kelimeler kalıplaşmış veya kaynaşmış genelde bitişik yazılan birleşik kelimelerdir. Bu kelimelerde vurgu kelimenin morfolojik yapısına göre değişir. Bu gruba giren birleşiklerde vurguya istinaden Banguoğlu (1986, s. 88) aşağıdaki görüşü vurgulamaktadır: "Bunun gibi eski kaynaşmış birleşiklerde vurgu son heceye doğru yürümüş bulunur." Ergin (1981, s. 393) de aynı doğrultuda görüş bildirmiştir: "İsnat grubunda vurgu ikinci unsurdadır. İsnadın vurgusu kuvvetlenerek grubun vurgusu olur."

(8a) *karabaş*

Bu birleşik kelime bir sıfat ve bir isimden oluşmuştur, yani [kara]+[baş] ve bitişik yazılır. Ayrı yazılırsa birleşik kelimedeki çıkar ve bir kelime grubu adını alır, ayrıca hem birleşik anlamı değişir hem de vurgusu. Korkmaz (2009, s. 137) da aynı doğrultuda görüş bildirerek bir kelime grubu veya takımı olan *açık göz* ile bir birleşik kelime olan *açık göz* arasındaki anlam farkını belirterek yazılışlarına göre

vurgularının da değiştiğini açıklamaktadır, yani vurgu *açık göz* kelime grubunda ilk unsur üzerinde, *açık göz* birleşik kelime ikinci unsur üzerindedir. Bu görüş daha birçok Türkolog tarafından desteklenmektedir:

“İyice kaynaşmış bileşiklerde vurgu -yalın sözcüklerde olduğu gibi- son hecededir: *karagöz* [...] Oysa *kara göz* sıfat takımında vurgu **ra** hecesindedir” (Gencan, 1979, s. 241).

Anlam bakımından incelersek *karabaş* çoban köpeğinin adıdır ve bu tip birleşiklerde vurgu son hecede olur. Eğer bu birleşik ayrı yazılırsa *kara* bir baş, *kırmızı* veya *sarı* bir baş değil anlamındadır. Bu durumda bir kelime grubu oluşur ve vurguyu ilk unsur olan *kara* kelimesinin son hecesi alır. Bu gruba giren ve vurgusu son hecesi üzerinde olan daha birçok birleşik kelimeler sayabiliriz (bkz. Korkmaz, 2009, s. 140-142):

b) *kababurun*: Irmak ve göllerde yaşayan küçük bir balık demektir.

c) *küçükkayı*: Büyükkayı'nın tersi durumunda bir takım yıldız anlamındadır.

d) *kırkayak*: Taşların altında yaşayan vücudu yuvarlak ve uzun bir böcektir.

e) *düztaban*: Tabanı kemerli olmayan, düz olan kimsedir.

vs.

Türkçede iyice kaynaşmış birleşik kelimeler sadece bir sıfat ve bir isim kaynaşmasından oluşmaz, iki ismin kaynaşmasıyla oluşan pek çok kaynaşmış birleşik isim vardır. Aşağıda bunları inceleyelim.

(9) *önayak*

İki isimden oluşan bu birleşik bir başkasına örnek olmak üzere bir işe ilk başlayan öncü anlamındadır ve vurgu son hece olan *-yak* üzerindedir. Birleşik ayrı yazıldığı zaman *-ön ayak* gibi- belirtili birleşik kelime olur ve vurguyu ilk unsur alır (bkz. Demircan, 1977, s. 264). *Ayşekadın* da bu birleşikten sayılır, bu sebeple vurgusu son hecesi üzerindedir.

(10a) *aslanağzı*

İki isimden oluşan bu birleşik kelimenin ikinci unsuru bir iyelik eki almıştır, yani morfolojik olarak {*aslan*}{*ağz*}{*ı*} gibi bir yapı oluşmaktadır. Bu tip birleşik kelimelerde de *önayak* birleşik kelimesi gibi vurgu ikinci unsurun son hecesindedir. *Aslanağzı*, aslan ağzını andıran turuncu, pembe, beyaz, kırmızı ve sarı renkte çiçekler açan bir bitki demektir. Birleşik ayrı yazılırsa anlamı ve vurgusu da değişir, yani *aslan ağzı* herhangi bir aslanın ağzı anlamı olan bu birleşikte vurgu ilk unsurdadır (bkz. Demircan, 1977, s. 264). Bu anlamda birleşik, belirtili birleşik kelime olur. Bu gruba ait olan diğer birkaç birleşik isim şunlardır:

b) *keçi boynuzu*: Keçi boynuzuna benzeyen, baklagiller familyasına ait, tatlı ve oldukça sert bir bitkidir. Bileşiğin vurgusu ise iyelik eki olan -u üzerindedir.

c) *keçi boynuzu*: Herhangi bir keçinin boynuzu anlamındadır ve vurgu ilk unsur üzerindedir.

d) *kargaburnu*: Uçları karga gagasına benzeyen bir alettir. Vurgusu ise son hece üzerindedir.

- e) *karga burnu*: Herhangi bir karganın burnu demektir ve vurgu ilk unsurun son hecesindedir.
- f) *hanmeli*: Korularda, çalıklarda yetişen bir çiçek adıdır ve vurgusu son hece üzerindedir.
- g) *hanım eli*: Herhangi bir hanımın eli demektir ve vurgusu ilk unsurun son hecesindedir.
- h) *kedigözü*: Taşıtların arkasında kedinin gözüne benzeyen işaret lambasıdır ve vurgusu son hecenin üzerinde bulunur.
- i) *kedî gözü*: Herhangi bir kedi gözü demektir ve vurgusu ilk unsurun son hecesinde bulunur.
- j) *kadınbudu*: Yumurtaya bulanarak yağda kızartılan bir tür pirinçli veya bulgurlu köfte.
- k) *kadın budu*: Herhangi bir kadın budu anlamındadır ve vurgu ilk sözcük üzerindedir.

vs.

Bu gruba giren morfolojik olarak iki unsur arasında bir ek alan başka birleşik isimler vardır. Böyle birleşiklerde kelimenin vurgusu iki unsurun arasında bulunan ek üzerindedir. Bu doğrultuda Banguoğlu (1986, s. 84) *başboş* sözcüğünü, aynı şekilde Gencan (1979, s. 240) da *karmıyarık* sözcüğünü örnek vererek vurgusunun -i- üzerinde olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca TDK Güncel Türkçe Sözlükte³ bu tip isimlerin vurgusunun hep iki unsur arasındaki ek üzerinde olduğu belirtilmiştir. Bu anlamda bu tip birleşiklerden önemli olan birkaçını aşağıda inceleyelim:

(11) *sırtkara*: Sırtı, kara olan bir tür lüfer demektir. Birleşğin vurgusu ise iki unsur arasındaki iyelik eki olan -ı- üzerinde bulunur.

(12) *günebakan*: Ayçiçeği demektir. Vurgusu iki unsur arasındaki -e- üzerindedir.

(13) *baştankara*: Ötücü kuşlar familyasından güçlü ve sivri gagalı bir kuş türüdür. Birleşik ismin vurgusu iki unsur arasındaki -tan- üzerinde bulunur.

Buraya kadar açıkladığımız birleşik isimlerden başka bitişik yazılan ve ayrı yazıldığında bir cümle statüsünde olan birkaç birleşik isim vardır. Aşağıda bu birleşik isimlerde vurgu konusunu açıklamaya çalışalım.

(14) *kuşkonmaz*: Halk dilinde serçe otu olarak bilinen taze sürgünleri yenen bir bitki türüdür. Birleşik ismin vurgusu ise ikinci unsurun son hecesi üzerinde bulunur. Birleşik isim ayrı yazıldığında yani *kuş konmaz*, o zaman vurgu ilk unsur yani *kuş* üzerindedir.

(15) *gündöndü*: Bir çiçek olan *gündöndü* çiçeğinin diğer adları günebakan ve ayçiçeğidir. Birleşik kelimenin vurgusu ise yalın kelimelerde olduğu gibi son hecesindedir. Birleşik kelime ayrı yazılırsa, yani *gün döndü*, vurgu *gün* sözcüğü üzerinde bulunur (Demircan, 1977, s. 264).

(16) *İmambayıldı*: Bütün olarak kızartılmış ve ortası yarılmış patlıcanın içine soğan, sarımsak ve domatesli iç konularak yapılan bir yemektir. Vurgusu ise yalın kelimelerde olduğu gibi son hecesi

³ Türk Dil Kurumunun yayımladığı Türkçe Güncel Sözlük <https://sozluk.gov.tr> Genel Ağ sitesinde de bulunmaktadır.

üzerindedir. Birleşik isim ayrı yazılırsa, yani *imam bayıldı*, bir cümle olur ve vurgusu ilk kelimenin vurgusu olur.

3. Grup:

Belirtisiz birleşik isimler:

Bu gruba ait olan belirtisiz birleşik isimler dilbilgisi kitaplarımızda çok nadir zikredilmiştir. Bu isimlerde vurgu ise tek bir konu olarak hiç ele alınmamıştır. Belirtisiz birleşik isimlerde vurgu üzerine en detaylı bilgiyi Banguoğlu'nda bulabilmekteyiz. Banguoğlu, belirtisiz birleşik isimlerin özelliklerine istinaden aşağıdaki tanımları yapmaktadır:

“Burada birleşenler kendi anlamlarını yeni bir kavram yaratmak için eşit değerle ortaya koymuş [...] olabilir” (Banguoğlu, 1986, s. 242).

Belirtisiz birleşik isimler belirtili birleşik isimler gibi iki unsurdan oluşur, fakat belirtisiz birleşik isimlerde ilk unsur ikinci unsuru nitelemez, burada her iki unsurdan ayrı anlamları olan kelimelerden oluşarak aynı değerde olan yeni bir birleşik oluştururlar. Bu birleşik isimler belirtili birleşik isimler gibi hem ayrı hem de bitişik yazılarak ortaya çıkarlar. Bununla birlikte yazılışlarına göre vurguları da değişebilir. Belirtisiz birleşik isimler için en tipik örnek *alışveriş* birleşimidir (bkz. Banguoğlu, 1986, s. 88).

(17) *alışveriş*

Anlam olarak alma satma işi demektir. Bitişik yazılır ve vurgu tek kelimelerde olduğu gibi son hece *-riş* üzerinde bulunur. Birleşik ek aldığı zaman örneğin *alışverişlerinizde* vurgu son heceye doğru kayar yalnız kelimelerde olduğu gibi. Bu gruptan sayılan başka bir belirtisiz isim ise *demirbaş* birleşimidir.

(18) *demirbaş*

Bir yerde kullanılan, bir yere kayıtlı olan eşyaya *demirbaş* denir. Bitişik yazıldığı zaman vurgu da son hece üzerinde bulunur. Ayrı yazıldığı zaman hem anlamı hem de vurgusu değişir:

(19) *demir baş*

Ayrı yazıldığı zaman demir gibi bir baş anlamı verir ve belirtili birleşik isimler grubuna girer. Vurgusu ise belirten üzerinde, yani *demir* kelimesinin son hecesi *-mir* üzerinde olur.

Belirtisiz birleşik isimlerden sayılan ve ayrı yazılan birçok belirtisiz birleşik isimler vardır. Bu tip birleşik isimler hemen hemen hiçbir araştırmada konu edilmemiştir:

(20) *şair yazar*

Şair demek şiir yazan veya söyleyen kimsedir, yazar ise kitap, gazete ve dergilerde herhangi bir konuda yazı yazan kimse demektir. Bir gazete de “Şair yazar Sezai Karakoç vefat etti” haberi yazılıyorsa burada *şair yazar* birleşik isim durumundadır. Anlamı ise Sezai Karakoç hem şairdir hem de yazardır. Bu manada her iki isim de aynı değerdedir. Bu sebeple vurgu her iki kelimedede kelimenin vurgusu olur.

Buna benzer sıfat grupları da vardır, mesela *siyah beyaz* (film) gibi. Burada her iki sıfat aynı değerdedir. Yani film hem siyah hem de beyazdır. Bu durumda vurgu her iki sıfatın kendi vurgusu olur.

3. Sonuç

Bu makalemizde birleşik isimleri üç gruba ayırarak birleşik isimlerde vurgu konusunu ele aldık. Araştırmamızda şu sonuca vardık: Birinci gruba ait olan belirtili birleşik isimlerde vurgu birleşğin ilk unsurunu oluşturan belirten üzerindedir: *taş fırın*, *çayevi* gibi. İkinci gruptan sayılan kalıplaşmış birleşik isimlerde vurgu kelimenin morfolojik yapısına göre değişmektedir.

İki kelimenin birleşmesiyle bitişik yazılan birleşik isimlerde vurgu ikinci unsurun son hecesindedir: *karabaş*, *hanımeli* gibi. Bu gruba giren birleşiklerin iki unsuru arasına bir ek girerse vurgu da bu ekin üzerinde olur: *sırtkara*, *günebakan*, *baştankara*. Belirtisiz birleşik isimler de farklı morfolojik yapılardan oluşmaktadır. Eğer belirtisiz birleşik isim tek bir kelime ise genelde vurgu birleşik ismin ikinci unsurunun son hecesindedir, *alışveriş* sözcüğünde olduğu gibi. Eğer bu birleşik ayrı yazılıyorsa o zaman vurgu her iki unsurun üzerinde olurdu: *alış* ve *veriş* gibi. Ayrı yazılan belirtisiz birleşik isimlerde mesela *şair yazar* birleşğinde her iki kelime aynı değerde olduğu için kendi vurgularını üzerinde taşırlar. Bu tip birleşik isimlerin her bir unsuru aynı değerde olduğu için aralarına bir bağlaç girebilir, yani *şair ve yazar* (Sezai Karakoç) gibi. Ayrıca unsurlar yer değiştirebilir, *yazar ve şair* Sezai Karakoç) gibi. Bu durumda vurgu yine her iki kelimenin vurgusu olur ve herhangi bir anlam kaybı olmaz. Hâlbuki belirtili birleşik isimlerde iki unsurun yer değiştirmesi mümkün değildir. Eğer yer değiştirirse bir anlam değişimi ortaya çıkar: *taş fırın*: *fırın taşı*. Burada anlamları farklı olan iki belirtili birleşik isim söz konusudur. Birincide taştan yapılmış bir fırın, ikincide ise fırın yapımında kullanılan bir taş veya fırına özgü bir taş söz konusudur. Her iki birleşik de belirtili birleşik isim olup vurguları ilk unsur üzerinde olur.

Biz bu çalışmamızda genel olarak birleşik isimlerde vurguyu sistematik olarak açıklamaya çalıştık. Elbette ki bizim burada verdiğimiz örnek birleşik isimlerdeki vurgu kurallarıyla bağdaşmayan birleşik isimler olabilir. Kurala uymayan birleşik isimler ise yeni bir araştırmanın konusu olmalı ve detaylarıyla ele alınıp Türkoloji çalışmalarına katkıda bulunulmalıdır.

Kaynakça

- Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin Grameri*. 2. Bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Brands, H. H. (1966). Neologismen und Terminologie in den heutigen Türksprachen. *ZDMG*. 116, 279-290.
- Börekçi, M. (2005). Türkçede Vurgu, Tonlama-Ölçüt-Anlam İlişkisi. *KKEFD*. 12, 187-207.
- Collinder, B. (1941). Gibt es im Türkischen keinen Akzent? *ZDGM*. 95, 305-310.
- Demircan, Ö. (1977). Bileşik Sözcük ve Bileşik Sözcüklerde Vurgu. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 263-275.
- Demircan, Ö. (1979). Türkiye Türkçesinde Vurgulama ve Odaklama. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 157-163.
- Dursunoğlu, H. (2010). Türkiye Türkçesinde Vurgu. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 267-276.
- Ediskun, H. (1996). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ergin, M. (1981). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. 4. Bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Grønbech, K. (1940). Der Akzent im Türkischen und Mongolischen. *ZDGM*, 94, 375-390.
- Helbig, G. u.a. (Hg.) (2001). *Deutsch als Fremdsprache: ein internationales Handbuch 1*. Berlin/New York: De Gruyter.
- Johanson, L. (1991). *Linguistische Beiträge zur Gesamtturkologie*. Akadémiai Kiadó: Budapest.
- Johanson, L. (1992). *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Kolcu, H. (2010). *Türk Dili*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Koç, N. (1990). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Krámsky, J. (1944). Betonungsfunktion im Türkischen. *ZDGM*. 98, 282-293.
- Lewis, G. (2000). *Turkish Grammar*. 2nd ed. Oxford: University Press.
- Malkoç, M. (2018). Komposition in der türkischen Sprache. *Wiener linguistische Gazette (WLG)*. 83, 50-67.
- Malkoç, M. (2019). Komposition in der deutschen und der türkischen Sprache. Eine kontrastive Analyse zur Wortbildung. *Muttersprache (MU)*. 129, 24-34.
- Peters, L. (1947). *Grammatik der türkischen Sprache*. Berlin: Juncker Verlag.
- Tekin, T. (1991). Türkçede Kelime Vurgusu Kuralları. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*. 2, 1-4.